

health behavior and hardiness. Psychological Reports, 1989 Aug, v65 (n1), 1989. P. 339-345.

13. Rhodewalt, Frederick, and Agustsdottir, Sjofn. On the relationship of hardiness to the Type A behavior pattern: Perception of life events versus coping with life events. Journal of Research in Personality, 1989 Jun, v18 (n2), 1989. P. 211-223.

14. Rush, Michael C., Schoael, William A., and Barnard, Steven M. Psychological resiliency in the public sector: "Hardiness" and pressure for change. Journal of Vocational Behavior. Feb 46(1), 1995. P. 17-39.

15. Scheier, Michael F., and Carver, Charles S. Dispositional optimism and physical well being: The influence of generalized outcome expectancies on health. Special Issue: Personality and Physical Health. Journal of Personality, Jun, v55 (n2), 1989. P. 169-210.

16. Sheppard, James A., Kashani, Javad. H. The Relationship of Hardiness, Gender, and Stress to Health Outcomes in Adolescents. Journal of Personality, Dec, v59 (n4), 1991. P. 747-768.

17. Siddiqua, S. H., and Hasan, Quamar Recall of past experiences and their self-evaluated impact on hardiness-related characteristics. Journal of Personality & Clinical Studies, Mar-Sep. 14 (1-2), 1998. P. 89-93.

18. Solcava, Irva, and Sykora, J. Relation between psychological Hardiness and Physiological Response. Homeostasis in Health & Disease, Feb, v36 (n1), 1995 P. 30-34.

19. Solcova, Irva, and Tomanek, Pavel. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. Studia Psychologica, 1994, v36 (n5), 1994. P. 390-392.

20. Wiebe, Deborah J. Hardiness and stress moderation: A test of proposed mechanisms. Journal of Personality and Social Psychology, 1991 Jan, v60 (n1), 1991. P. 89-99.

21. Williams, Paula G., Wiebe, Deborah J., and Smith, Timothy W. Coping processes as mediators of the relationship between Hardiness and health. Journal of Behavioral Medicine, Jun, v15 (n3), 1992. P. 237-255.

УДК 159.9

*Погорелов С.В., ст. оперуповноважений по особливо важливих справах
Управління по боротьбі з організованою злочинністю Харківської обл.*

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

В статті представлений аналіз ролі засобів масової інформації при освіщенні надзвичайної ситуації в Україні. Проаналізовані позитивне і негативне впливи ЗМІ на психологічне, емоційне і фізичне стан людини, потрапили в зону ЧС. Відзначено недостатню вивченість можливостей, алгоритмів дій засобів масової інформації, якісних і кількісних параметрів інформації, її соціально-психологічної і політичної

кой направленности.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, средства массовой информации, социальное управление, информационное пространство.

У статті представлений аналіз ролі засобів масової інформації при освітленні надзвичайної ситуації в Україні. Проаналізовані позитивний і негативний вплив ЗМІ на психологічний, емоційний і фізичний стан людей, що потрапили в зону НС. Відмічена недостатня вивченість можливостей, алгоритмів дії засобів масової інформації, якісних і кількісних параметрів інформації, її соціально-психологічної і політичної спрямованості.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, засоби масової інформації, соціальне управління, інформаційний простір.

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні спостерігається збільшення масштабів надзвичайних ситуацій (НС) і відповідно збитків від них. До них залучаються все більші маси людей, які не тільки піддаються дії прямих вражаючих чинників, але і випробовують психологічний стрес, як під час самої надзвичайної ситуації, так і після неї.

Сучасні НС породжуються безліччю причин, тому для вироблення ефективних заходів по їх попередженню потрібні складні пояснювальні схеми виникнення і протікання НС. Одним з найважливіших чинників, що визначають стійкість суспільства до дії НС, є культура безпеки людини, виражена «сукупністю етичних принципів, соціальних знань і певних стереотипів поведінки у НС або на шляху до їх попередження» [1, С. 125]. Чим вище культура безпеки особистості, тим менше вірогідність того, що людина стане джерелом або жертвою подібної ситуації.

Засоби масової інформації (ЗМІ) виступають у ролі важливого чинника соціального управління в умовах НС, формування культури сучасної особистості, що обумовлює необхідність як розуміння, так і знання компенсаторних ресурсів ЗМІ. Під компенсаторним ресурсом розуміється властивість ЗМІ надавати позитивну дію на психоемоційний і фізичний стан людей, що потрапили в зону НС.

Завдяки ЗМІ будь-яка НС або стихійне лихо отримують інформаційно-комунікативний резонанс, який або підсилює катастрофічність наслідків, або допомагає уберегтися від депресії, апатії, тобто здійснює свого роду психотерапію соціальної сфери.

Інформація про НС, як правило, домінує над освітленням решти подій повсякденного життя, що виражається в зростанні об'ємів інформації про них в інформаційному просторі. Надмірну присутність такого роду інформації формує ефект звикання масової свідомості до катастроф, їх неминучості, що у результаті веде до пасивної, відчуженої поведінки людей навіть при таких надзвичайних ситуаціях, як пожежа, повінь і тому подібне. В результаті в суспільстві відсутнє адекватне сприйняття безпечної поведінки у НС.

Таким чином, у наявності суперечність між зростанням стресо-

генних чинників для масової свідомості, обумовлених збільшенням масштабів НС, і зниженням компенсаторних можливостей ЗМІ, що забезпечують достатній рівень її стабільності. Відсутність рівноважного співвідношення між реальним рівнем НС і характером їх відображення в інформаційному просторі приводить до того, що громадяни потрапляють під подвійний психологічний прес: самої ситуації і її віддзеркаленням в мас-медіа. ЗМІ, будучи по суті своїй соціальним регулятором суспільства, не сприяють соціально-психологічній стабільності суспільства у момент НС і не виконують одного зі своїх головних призначень – психокорекції масової свідомості. Саме цим визначається актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надзвичайні ситуації як об'єкт наукового аналізу почали досліджуватися порівняно недавно – в середині ХХ століття. До загальнотеоретичних робіт відноситься концепція «суспільства ризику», що розвивається останнім часом, яка є альтернативною концепцією суспільного життя (У. Бек) [1]. Метою суспільства ризику стає безпека, а не розвиток. Дану концепцію розвивають також Е. Гидденс, Н. Луман, О. Яніцький [1].

Слід зазначити, що ролі ЗМІ в умовах НС приділено недостатньо уваги. Недостатньо вивчені можливості, алгоритми дії засобів масової інформації, якісні і кількісні параметри інформації, її соціально-психологічна і політична спрямованість, а значить і специфіка управління інформацією в умовах надзвичайного характеру.

Мета нашого дослідження – виявити умови, сприяючі позитивному впливу ЗМІ на стан суспільства у надзвичайних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. ЗМІ сьогодні – це реальний соціально-політичний чинник, що активно впливає на суспільство, економіку, політику, естетику. ЗМІ визначає і формує погляди, смаки, світогляд. Для багатьох людей телебачення є основним джерелом отримання інформації. На українських телеканалах особливе місце займають передачі, освітлюючі екстремальні події, такі як катастрофи природного і техногенного характеру, грабежі, насильство, вбивства, військові конфлікти.

При виникненні надзвичайної ситуації держава повинна оперативно включитися в процес стихійного формування каналів розповсюдження інформації про НС і зробити так, щоб поширювана інформація сприяла найбільш оптимальній поведінці людей, які, якщо їх розглядати як аудиторію, в даному випадку діляться на три великі групи:

- Населення територій, безпосередньо зачеплених надзвичайною ситуацією.

- Решта населення країни.

- Міжнародна громадськість, а також голови держав і урядів зарубіжних країн [2].

У кризових ситуаціях для всіх трьох груп основним джерелом ін-

формації стають ЗМІ. Для кожної з груп існує і свій специфічний клас джерел інформації. Для населення територій, безпосередньо зачеплених надзвичайною ситуацією, таким джерелом служать власні спостереження і усні повідомлення очевидців. Населення регіонів, не зачеплених безпосередньо кризою, жадібно слухає чутки. Нарешті, голови зарубіжних держав і урядів користуються розвідувальною і наглядовою інформацією. Але оскільки при розвитку кризи важлива саме оперативна інформація, причому часто рахунок йде на години і навіть на хвилини, то ЗМІ, у розпорядженні яких є сучасні канали передачі і тиражування інформації, отримують значну перевагу.

Взагалі кажучи, описані механізми виявляються не тільки в кризових ситуаціях. Вони властиві інформаційній роботі як формі соціального управління взагалі. Але річ у тому, що в «мирному житті» управління може здійснюватися за допомогою декількох контурів, які багато в чому дублюють один одного, а якщо бути зовсім коректним, то доповнюють один одного, взаємно підвищуючи ефективність реалізації управлінських рішень. А в кризових ситуаціях зростає значення тих контурів, які забезпечують найбільшу швидкість реалізації управлінських рішень, нехай навіть при цьому доводиться нести якісь інші втрати.

Засоби масової інформації, прагнучі задовольнити попит аудиторії, в кризових ситуаціях проявляють готовність розповсюдити практично будь-яку інформацію про НС. Інакше кажучи, помітно знижується критичність журналістів і редакторів по відношенню до поширюваної ними інформації.

Для масової свідомості важлива тільки та інформація, яка повторюється різними коментаторами – експертами і журналістами, – в різних ЗМІ. Причому повторюватися можуть тільки дуже прості інформаційні повідомлення, прості формулювання. А це означає, що складно виражені думки будуть спрощені до такої форми, яка дозволить їх без зайвої праці запам'ятати, повторити, обговорити, порівняти з вже наявними в масовій свідомості формулами і зразками висловів, зіставити зі штампами і стереотипами масової свідомості. Таке спрощення, що дозволяє загнати інформаційне повідомлення в систему координат, що формується установка сприйняття, що склалися в індивідуальній і суспільній свідомості, прийнято називати типізацією. І якщо ми по тих або інших причинах ігноруємо типізацію, якщо ми вносимо до інформаційного простору повідомлення, виражене у формі складної логічної або мовної конструкції, то це означає, що ми самі віддаємо комусь право відредагувати наше повідомлення, спростити його, типізувати його.

Такий підхід дозволяє з достатньо високою вірогідністю гарантувати, що внесене нами інформаційне повідомлення буде поширено за допомогою ЗМІ, типізується і засвоєне масовою свідомістю, склавши основу громадської думки з питання, що цікавить нас.

Засоби масової інформації, формуючи певну громадську думку, роблячи вплив на свідомість і поведінку людей, змінюють і саму людину: її менталітет, ціннісні орієнтації, а також характер і мораль суспільства. Але якщо в умовах нормального функціонування суспільства для цього потрібний відносно довгий проміжок часу, то в умовах НС зміни в поведінці відбуваються одномоментно, ступінь впливу ЗМІ на психіку людей досягає свого апогею.

Інформаційний простір трактується як «сукупність безлічі інформаційних полів, що створюються засобами масової комунікації, де їх ядром виступає громадська думка і масова психіка» [4, С. 115]. У свою чергу, інформаційне поле – суцільне середовище, в якому здійснюється перенесення психічної, семантичної і психологічної взаємодії джерела інформації і її одержувача.

Нинішній стан інформаційного простору такий, що психологічне травмування населення при активному сприянні ЗМІ охоплює не тільки тих, хто безпосередньо постраждав, але і величезні верстви населення, що знаходяться у ролі віртуальних учасників.

За цих умов інформаційна політика у НС повинна будуватися з урахуванням основних підходів соціальної інформаціології (інформаційної ідентичності, випереджаючого інформаційного віддзеркалення, наявності державно-суспільного ідеалу, єдності свідомого, передсвідомого і несвідомого).

Проблему сприйняття і відношення до ризику, надзвичайним ситуаціям легко вирішувати на міжособовому рівні, знаючи особливості людей, які інформуються, і маючи можливість контролювати розуміння людиною проблеми за допомогою зворотного зв'язку. Тільки в цьому випадку можна чекати якихось змін в поведінці населення у бік підвищення безпеки їх способу життя.

У зв'язку з цим пропонуються двосторонні комунікаційні моделі, де встановлюються відносно рівні умови для суб'єктів інформаційної взаємодії (держава, експерти, комунікатори, населення) з приводу процесів оцінки і управління ризиком. Підвищити ефективність дії засобів масової інформації можна, роблячи акцент на рекомендаційних, повчальних аспектах публікацій, що мають переважно конструктивний характер.

Інформація переважно конструктивної дії – це інформація, яка сприяє заспокоєнню і упевненості, викликає інтерес і бажання забезпечити себе і близьких.

Інформація складної суперечливої дії – це інформація, що характеризує небезпеку НС, яка, будучи необхідною і корисною, надає і деморалізуючу дію [3].

Будучи в даний час одним з чинників дестабілізації духовної сфери суспільства, ЗМІ, проте, можуть широко використовуватися як інструмент і засіб соціальної психотерапії.

ЗМІ залишаються одним з тих небагатьох соціальних інститутів, чий гуманістичні цілі і правильно вибрані засоби для їх досягнення мо-

жуть допомогти стабілізувати життя людей в будь-якій ситуації, а особливо – в кризовій, де гармонійний і безпечний розвиток стає нереальним без різкого підвищення рівня ефективності попереджувальних заходів, що зменшують небезпеку, масштаби і наслідки НС, і тому виступаючих як компенсаторні ресурси.

Зростання критичних настроїв і навіть агресії по відношенню до ЗМІ у всіх шарах населення показує, що, з одного боку, посилюється травматизація людей засобами масової інформації, а з іншого – активізується прагнення до самозахисту, яке виражається в падінні довіри до ЗМІ, а також в спробах визначити критерії «екологічної безпеки» інформаційного середовища [3].

Надзвичайні ситуації в журналістиці знаходяться у тому ж семантичному полі, що і скандальні події. Механізм вибудовування тексту, сюжету при описі катастрофи і скандалу однаковий – порушення звичного стану речей. Його основний механізм працює таким чином. Характер події впливає на його презентацію і рефлексію в ЗМІ. Рефлексія не конструктивна, а провокує, примушує шукати в катастрофі «катастрофічні» подробиці, «катастрофічні» наслідки; навіть причини, що спровокували тяжку подію, часто розглядаються як «катастрофічні»: неадекватна влада, техногенні «колапси», неминучість все більшої економічної кризи. Створені в подібній логіці аналітичні і псевдоаналітичні сюжети відтворюють катастрофу, описуючи її в знов створеному «катастрофічному контексті».

Засоби масової інформації, володіючи властивістю інформаційно-психологічної дії на суспільну свідомість і масову психіку, підсилюють існуючу неадекватно високу індивідуалістичність і соціальну відповідальність, а також тривожність, людей, що потрапили у НС, а це, в свою чергу, знижує адаптаційний потенціал і приводить до регресивної соціально-психологічної адаптації.

Нами був проведений опит, мета якого полягала в оцінці місця, ролі, значення і можливостей ЗМІ в умовах НС. Передбачалося також виявити особливості функціонування ЗМІ під час і після НС, проранжувати по ступеню значущості їх функції в позначених умовах. Склад експертної групи дозволив розцінювати отриману інформацію як репрезентативну. Перш ніж відповісти на основні питання з проблеми, експертам пропонувалося визначитися, чи має взагалі сенс говорити сьогодні про катастрофічність світу, з тим щоб визначити загальний рівень стресированості суспільства.

Більше 83% опитаних вважають, що такі ознаки явно існують. На питання, в чому вони виражаються, відповіді в процентному співвідношенні розташувалися таким чином: природні катастрофи (50%), техногенні (42%), екологічні (33%), соціальні і глобалізм (по 17%), системна криза (15%), побутові пожежі (14%), демографічна криза (5%), інше (9%).

На питання: чи «сприяє зміст ЗМІ подоланню наслідків кризових ситуацій для масової свідомості» 51% респондентів відповіли негатив-

но, 10% визнали, що ЗМІ посилюють такі, і лише 5% бачать позитивну роль ЗМІ. 31% висловилися на користь ЗМІ, але з обмовкою, що ЗМІ недостатньо використовують свій потенціал.

Не менший науковий і практичний інтерес представляє думка опитаних з приводу ролі ЗМІ в протидії кризовим ситуаціям. Так, 61% бачать цю роль в просвітницькому характері змісту ЗМІ, 27% вважають, що вони повинні вести профілактичну роботу з населенням, 21% висловилися за підвищення якості інформації, 19% упевнені, що ЗМІ повинні мати цивільну позицію, 18% бачать роль ЗМІ у визначеній медіатерапії суспільства.

Одним із завдань опиту, що проводився, було виявлення алгоритмів діяльності ЗМІ в різні періоди НС: до, під час і після. Використовуючи дані опиту, можна прийти до висновку, що на різних етапах розвитку кризової ситуації основні функції ЗМІ повинні зазнавати трансформації. Зокрема, з метою ефективного використання компенсаторних ресурсів ЗМІ повинні бути змінені алгоритми, що існують при роботі ЗМІ в штатному режимі. Так, на питання: «Яка з функцій ЗМІ сприяє зниженню негативних наслідків НС «до, під час і після НС» - відповіді розташувалися таким чином:

До НС – просвітницька 82%, інформаційна 30%, пропагандистська 19%, психотерапевтична 6%.

Під час НС – інформаційна 84%, психотерапевтична 23%, просвітницька 9%, пропагандистська 6%.

Після НС – психотерапевтична – 68,5%, пропагандистська – 32,6%, 18% – інформаційна, просвітницька – 15,7%.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. ЗМІ мають значні компенсаторні ресурси, здатні певною мірою відшкодовувати психологічний дискомфорт постраждалих, впливати на їх соціально-психологічний стан. При цьому необхідно при освітленні НС підвищити рівень достовірності інформації, понизити рівень сенсаційності подачі матеріалу, диференціювати інформаційні потоки, поєднувати функції інформаційну і психотерапевтичну, працювати у взаємодії з владою і так далі. Все це говорить про одне: в умовах НС необхідно управляти інформаційними потоками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска. На пути к новому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Шевченко А. В. Психологические аспекты процессов формирования государственной информационной политики / А. В. Шевченко. – Ставрополь : Пресса, 1999. – 315 с.
3. Кузнецов И. Н. Информация : сбор, защита, анализ. Учебник по информационно-аналитической работе / И. Н. Кузнецов. – М. : Яуза,

2001. – 98 с.

4. Лепский В. Е. Информационно-психологическая безопасность: экпсихология информационной среды общества // Международная конференция «Психология общения 2000: проблемы и перспективы» 25-27 октября 2000. – С. 115–119.

УДК 159.9

Попов В.М., к. т. н., проректор по роботі з персоналом НУЦЗУ

СУТНІСТЬ СТРЕС-ФАКТОРІВ РІЗНОЇ ЕТІОЛОГІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПСИХІКУ ПЕРСОНАЛУ ПІДРОЗДІЛІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми впливу стресових факторів, які пов'язані з професійною діяльністю працівників МНС, на психічні стани, процеси, функції персоналу підрозділів цивільного захисту. Переконаливо доведено, що професія пожежного-рятувальника є одною з найскладніших, ризикованіших професій. Персонал підрозділів цивільного захисту зазнає впливу психотравмуючих факторів різної етіології та потребує постійного психологічного супроводу.

Ключові слова: стрес, психотравмуючі чинники, професійна діяльність, пожежні-рятувальники, психічний стан.

В статье представлен теоретический анализ проблемы влияния стрессовых факторов, связанных с профессиональной деятельностью сотрудников МЧС, на психические состояния, процессы, функции персонала подразделений гражданской защиты. Убедительно доказано, что профессия пожарного-спасателя является одной из самых сложных, рискованных профессий. Персонал подразделений гражданской защиты постоянно подвержен влиянию психотравмирующих факторов разной этиологии и нуждается в непрерывном психологическом сопровождении.

Ключевые слова: стресс, психотравмирующие факторы, профессиональная деятельность, пожарные-спасатели, психические состояния.

Постановка проблеми. Виконання завдань в умовах надзвичайної ситуації з психологічної точки зору характеризуються негативним впливом на психіку людини широкого спектра несприятливих, дискомфортних і загрозливих стрес-факторів. Спеціалісти, які направляються в зони надзвичайної ситуації для виконання рятувальних та інших невідкладних робіт, знаходяться під впливом не тільки значного ризику виникнення нервово-психічних розладів, психічної дезадаптації і стресових станів, але й фізичної загрози особистому здоров'ю (життю). Такі негативні впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниження працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ.

Тривале здійснення своїх службових обов'язків у настільки напруженій обстановці веде до дезадаптації, зниження стійкості організмів